

*Таранченко Оксана,
доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник
Інституту спеціальної педагогіки та психології
ім. М. Ярмаченка НАПН України*

СОЦІАЛЬНЕ ІНТЕГРУВАННЯ ДІТЕЙ З ООП: ЯК ДОСЯГТИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЄДАТНОСТІ

Надважлива мета освіти дітей з особливими освітніми потребами – їхнє залучення в усі сфери життєдіяльності незважаючи на будь-які їхні відмінності. В цьому контексті – соціальне інтегрування є ключовим концептом освітньої парадигми, оскільки цей фокус уваги скерований на соціальний розвиток учнів з ООП, що безпосередньо впливає і на академічний поступ. Сподівання, що безпосереднє фізичне перебування дитини з ООП в інклюзивному класі спонтанно приведе до взаємодії між однолітками, до прийняття такого учня колективом і спонтанного соціального інтегрування – малоімовірно.

Ця соціально-педагогічна проблема зумовлена специфікою життєдіяльності таких дітей, а часом і їхньою середовищною ізоляцією. Вони не завжди спроможні якісно засвоїти навчальний матеріал (нову інформацію) та використовувати у щоденному житті, а також сформувати необхідні соціальні вміння й навички взаємодії з колективом у загальноосвітньому закладі.

У багатьох дітей з ООП спостерігаються труднощі в різних сферах, що призводять до суттєвого обмеження їхньої соціальної дієдатності. Згодом можуть виникнути глобальніші проблеми (надзвичайно низька академічна успішність, підліткова злочинність, труднощі пристосування до життя, можливі суїцидальні наміри, вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо). У дітей з ООП зазвичай спостерігаються порушені комунікативні зв'язки, а відтак і соціально-комунікативна недостатність.

Подолати нездатність до взаємодії без спеціально організованого навчально-виховного середовища майже неможливо. Тож необхідно забезпечити специфічні механізми для соціального інтегрування дитини з ООП в інклюзивному класі, де вона, зокрема, усвідомлюватиме та прийматиме усталені ціннісно-нормативні установки колективу. Такі ж умови необхідно створювати й у спеціальних загальноосвітніх закладах. Для кращого інтегрування учнів з ООП в загальноосвітньому освітньому закладі доцільно

запроваджувати комплексні заходи (в соціальному, психологічному, педагогічному, особистісно-комунікативному планах). Аби забезпечити набуття міжособистісної компетентності та повноцінне соціальне залучення, необхідно формувати у дітей соціальну дієздатність, так само, як і базові академічні компетенції. Це потребує тривалої планомірної роботи і спільних зусиль цілої команди, до якої входять вчителі, фахівці, учні та їхні батьки.

Певний час у світовій науковій спільноті розвивається концепція соціальної дієздатності, оскільки, на думку вчених, в досягненні життєвих успіхів людини саме вона відіграє вирішальну роль. Цей феномен наразі активно використовується в освіті дітей з ООП. Варто зауважити, що чітко усталеного загальноприйнятого визначення цього поняття допоки немає. Окремі науковці розуміють під ним певну поведінку та соціальні навички; інші підкреслюють важливість когнітивних структур і процесів; дехто пов'язує її з індивідуальними якостями (мотивацією, емпатією, емоціями); а інші акцентують увагу на соціальних контекстах, завданнях і ситуаціях, що зумовлюють відповідну соціальну поведінку (Гетцельс і Джексон, Бандура, Лупарт, Аргал, Картледж і Мілбурн, Майхенбаум, Додж та інші). Втім, за цією концепцією одностайно висновується, що соціально дієздатні особи: ставлять перед собою певні цілі, продумують свої дії оцінюють їх, регулюють власні думки та емоції, виявляють таку поведінку, що приведе до позитивних результатів, намагаються уникати дій, що призводять до негативних наслідків.

Соціальну дієздатність можна вважати глобальним конструктом у багатомірному процесі соціального інтегрування осіб з ООП. Вона складається зі значної кількості інтерактивних елементів, чимало з яких постійно перебувають у полі уваги сучасних дослідників. Ключові елементи соціальної дієздатності наразі виокремлено такі:

- Соціальні навички (зокрема, специфічні навички поведінки, що уможливають належне функціонування особи в соціумі).
- Комунікація та прийняття ролі (як от способи вираження власних думок і почуттів та здатність розуміти ідеї й почуття інших людей).
- Соціальне пізнання (до прикладу, як індивіди думають про себе та інших, наскільки добре вони ухвалюють рішення та вирішують проблеми соціального характеру).
- Соціальні контексти (зокрема, ситуації специфічного й загального характеру, в яких проявляється соціальна поведінка).

- Соціальні цілі (йдеться про низку бажаних результатів, яких передбачається досягти через соціальну поведінку, шляхом налагодження дружніх стосунків, гри з іншими, приєднання до певної групи та уникнення конфлікту тощо).

- Когнітивно-афективні якості (соціальна дієздатність залежить від думки дітей про себе, і про те, наскільки вони можуть контролювати власне оточення. Найважливішими афективними якостями в структурі (обмеженої) соціальної дієздатності є локус контролю, набута безпорадність та Я-концепція).

Труднощі у сфері соціальної дієздатності мають характерні ознаки, які педагоги та команда супроводу дитини з ООП мають вчасно виявити, аби вжити необхідних заходів. Існує чимало методик і спеціальних тестів, щоб достатньо точно оцінити всі вищезгадані параметри. Їх можна дібрати спільно зі шкільним психологом та фахівцями ІРЦ. На перших етапах, коли у педагогів та батьків виникають занепокоєння, вчитель може самостійно розпочати спостереження за різними компонентами соціальної дієздатності. В оцінюванні цих компонентів безумовно слід враховувати багатогранну природу соціального функціонування людини і пов'язані з цим застереження.

Наприклад, це може відбуватися таким чином: педагога турбує, що один з учнів не в змозі інтегруватися в колектив класу, відтак постає необхідність організації відповідної роботи у кілька етапів:

1. Учитель починає спостерігати за учнем у різних соціальних контекстах (на уроці (індивідуальна та групова робота тощо); під час гри; під час обіду; на перерві; на шкільному подвір'ї та ін.)

2. Намагається виявити відмінності у поведінці учня в певному соціальному контексті /чи з конкретною групою дітей.

3. Намагається визначити причину – чи труднощі зумовлені дефіцитом соціальних навичок чи труднощами їх застосування.

4. Аналізує стиль спілкування учня у процесі соціальної взаємодії та з'ясовує, як дитина оцінює свою здатність приєднатися до групи однокласників.

5. Визначає, наскільки сама дитини зацікавлена в тому, щоб долучитися до певної групи однолітків (чи це є її особистою ціллю).

Зібравши та вивчивши цю інформацію, вчитель може орієнтовно визначити соціальні потреби учня та розробити відповідну програму заходів. Очевидно, що лише цих спостережень може бути недостатньо, втім вони вказуватимуть на проблемні аспекти, які в подальшому

можна дослідити за допомогою більш спеціалізованого тестування чи низки методик в ІРЦ.

Варто зазначити, що оцінювання соціальної дієздатності є таким само трудомістким і тривалим процесом, як і оцінювання навчальної діяльності учнів.

Відповідальність за проведення такого оцінювання не може покладатися лише на вчителя, до нього також необхідно залучати інших членів команди (зокрема психологів, асистентів учителя, батьків, директора, інших педагогів, соціальних працівників, фахівців ІРЦ), які можуть і мають допомагати збирати дані, обмінюватися ними і, зрештою, спільно ухвалювати рішення.

Нотатки за результатами цих спостережень стануть початком та основою для обговорення й ухвалення відповідних рішень командою супроводу (з фахівцями ІРЦ, батьками учня з ООП), а також розроблення і подальшого впровадження належної програми втручання. Все це відбувається у кілька етапів:

- На I етапі слід провести необхідні спостереження: з'ясовуються та уточнюються соціальні потреби учня.

- II етап пов'язаний зі співпрацею з командою супроводу та батьками дитини: формулюють довготермінові цілі, які далі конкретизуються у завданнях, розрахованих на менший час.

- На III етапі вчителю ймовірно знадобиться допомога та спільні заходи з асистентом вчителя (якщо учень з ООП навчається в інклюзивному класі), шкільним психологом, чи окремими фахівцями ІРЦ: добираються матеріали, методики впливу; визначаються відповідальні особи за втілення окремих аспектів програми втручання; вивчаються можливості залучення інших фахівців; а також вирішується, чи потрібно адаптувати середовище, загальну організацію навчального процесу чи матеріали.

- На IV етапі будуть доречними повторні процедури оцінювання для моніторингу прогресу дитини, а також погоджуються методики постійного зворотного зв'язку, щоб мати змогу судити про ефективність програми, тобто наскільки вона допомагає задовольняти соціальні потреби учня.

Очевидно, що багатьом дітям з ООП складно налагоджувати та підтримувати взаємодію з іншими людьми, почуватися комфортно серед ровесників та в ширшому соціумі. Відтак, педагоги/психологи, батьки мають допомагати їм будувати позитивні соціальні відносини. Така системна робота сприятиме вихованню в кожній дитині з

особливими освітніми потребами усвідомлення власного Я та індивідуальності інших людей. В загальноосвітньому закладі мають послідовно й систематично плануватися та втілюватися заходи для формуванню й розвитку усіх компонентів соціальної дієздатності, що позитивно впливатиме на максимально можливе соціальне залучення учнів з ООП.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. [навч.-метод. посіб.]. К.: Либідь, 2003. 280 с. – (Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади; Кн. 1).
2. Гаврись С. Соціальна адаптація школярів з особливими потребами / С. Гаврись, Н. Каптенко. *Дефектолог.* 2010. № 9. С. 3–24.
3. Малишевська І. А. Використання інноваційних педагогічних технологій в умовах інклюзивної освіти. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціальної та інклюзивної освіти : Монографія / І. І. Демченко, В. А. Білан, І. А. Малишевська [та ін.]. Умань : «ВІЗАВІ», 2018, Т. 1. С. 114–137.
4. Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. Київ: Ред. загальнопед. газет, 2012. 126 с.
5. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах/За заг.ред. Колупаєвої А.А. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX» - 2010. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
6. Радул, В. В. Соціальна зрілість особистості : [монографія] / В. В. Радул. Харків : Мачулін, 2017. 441 с.